

Çin Kültüründe Bambu

Bamboo in Chinese Culture

Ertuğrul CEYLAN¹

ÖZ

Çin, dünya medeniyetleri arasında kültür simgesi açısından oldukça zengin bir ülkedir. Çin kültürünün önemli simgelerinden biri de bambudur. Bambu hafif, güçlü, esnek ve hızlı büyüme gibi özelliklerinden dolayı Çinlilerin en yaygın olarak kullandığı malzemelerin başında gelmektedir. Dünya coğrafyasında önemli bir yer teşkil eden bambu alanları özellikle Doğu Asya bölgesinde oldukça geniştir. Çin, bu bölgede bambu alanları en geniş ülkelerin başında gelmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak bambu sadece tarımsal bir ürün olmanın sınırlarını aşarak Çin medeniyetinin önemli bir bileşeni olmuştur. Bundan dolayı Çin kültüründe, Çin edebiyatında, Çin sanatında, Çin felsefesinde ve Çin inançlarında bambu ile ilgili eşya, inşa, betimleme, kavram, imge ve sanat eseri görmemek neredeyse imkansızdır. Bambu hakkında ilk yazılı bilgiler Çin fal yazıtları ile başlamış ve sonraki Çin dili yazı formlarında varlığını koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışma, genellikle Çin kaynakları incelenerek Çin kültür tarihinin en önemli simgelerinden biri olan bambunun Çin kültüründeki yeri ve önemi üzerinedir. Çalışmada özellikle günlük yaşamda, askeri alanda, sanatta ve Konfüçyüs düşüncesinde bambunun kültürel varlığının izleri takip edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çin kültürü, Bambu, Konfüçyüs, Bambu Simgesi

ABSTRACT

China is a very rich country among world civilizations in terms of cultural symbols, and bamboo is one of the important symbols of Chinese culture. Bamboo is one of the materials most widely used by the Chinese due to its properties such as lightness, strength, flexibility, and quick growth. Bamboo forests play a significant role in world geography and are quite large, especially in the region of East Asia. China is one of the countries with the largest bamboo areas in this region. As a natural consequence, bamboo has become an important component of Chinese civilization and has exceeded the limits of being just an agricultural product. Therefore, to not find bamboo-related objects, constructions, descriptions, concepts, images, and works of art in Chinese culture, literature, art, philosophy, and beliefs is practically impossible. The first written sources regarding bamboo started with Chinese fortune-telling inscriptions and have survived to the present day by preserving their existence in the later written forms of the Chinese language. This study examines the place and significance of bamboo in Chinese culture as one of the prominent symbols of Chinese cultural history based on Chinese sources and will trace evidence of the cultural existence of bamboo, especially in daily life, military, art, and Confucian thought.

Keywords: Chinese culture, bamboo, Confucius, bamboo as a symbol

¹Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Neşehir, Türkiye

ORCID: E.C. 0000-0001-6646-0382

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Ertuğrul Ceylan (Dr. Öğr. Üyesi.),
Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çin Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Neşehir, Türkiye
E-posta: ceylanertugrulcn@gmail.com

Başvuru/Submitted: 03.02.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
01.03.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
11.04.2023

Kabul/Accepted: 12.04.2023

Atıf/Citation: Ceylan, Ertugrul. "Çin Kültüründe Bambu." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 95-107.
<https://doi.org/10.26650/jos.1247157>

EXTENDED ABSTRACT

Forests have an important place in cultural life that started with human hands getting in touch with nature and are also very valuable in Chinese cultural life. In fact, the Chinese describe themselves as a forest-loving culture. This study aims to examine the place and importance of bamboo as one of the first symbols to come to mind when thinking of Chinese culture. Bamboo has occupied a primary place in the life of ancient and modern people due to its properties. It is an important plant that has existed in the life of the Chinese throughout history, and the number of areas in which it is used continues to grow. Therefore, bamboo culture has been used to define Chinese culture, in which bamboo is not only a material used in daily life but has also been the subject of literature, philosophy, and art. Bamboo has occasionally been mentioned in poetic verses, occurred in the stroke of painters' brushes, and become artistic products from masters' hands. Chinese traditional culture is built upon bamboo. Traces of bamboo can be seen in homes, in the military, in art, and in Confucian thought. For example, to not find bamboo used in the materials used for constructing a Chinese house, from its doors, living room, bedrooms, and kitchen to many other points, is almost impossible. At the same time, bamboo has been used to make bows and arrows for the military, rafts at sea, and medicinal drugs, in addition to being used as both a painting material and a theme in art. Bamboo was the chief material used in writing and recording in ancient China. Therefore, bamboo is one of the first witnesses of its history and other branches of science. Thus, bamboo has made an important contribution to the development of many branches of science, especially history. When considering the sciences such as history, literature, philosophy, medicine, and astronomy that have been recorded on bamboo scrolls, one can say that bamboo has become the memory of science. With regard to historical record keeping in particular, when looking at the inscriptions stacked in the form of scrolls, bamboo has served as a kind of memory for China. The Chinese have turned bamboo into an important symbol and still occurs as such, in accordance with the rule, "Culture is the property of the nation that created it."¹

Bamboo has a place in all six arts of Confucian thought, Confucius being one of the first names to come to mind when mentioning China. Learning these six arts was not available to everyone under the conditions of that time, and those who could possess these six arts were considered to be among the elite of Chinese society. Bamboo has a very important position in each sub-heading of the six arts of Confucian thought, by which is meant the essential main lines of Chinese culture. Therefore, the fact that bamboo has an important place in each sub-heading of Confucian thought shows how important bamboo is to Chinese culture. Bamboo culture started with the touch of the human hand on bamboo and has been strongly preserved throughout history. With the further development of technology, bamboo will undoubtedly continue to touch our lives at more points, and from this perspective, a green bamboo core shows the vitality and freshness of Chinese culture.

1 Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 20.

Giriş

Çin medeniyetinde kültür kelimesinin kökeni iki bin yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Bu nedenle kültür için “*her şeyi içine alabilen sepettir*”¹ sözü ile kültür kavramının çok geniş anlam ve çerçevesinin olduğuna vurgu yapılmaktadır. İnsanın müdahale ettiği, değiştirdiği, kullanışlı hale getirdiği, uygun hale getirdiği her şey kültürdür. İnsan olmadan kültürün varlığından bahsedilemez. Diğer bir deyişle insan eliyle yapılan her türlü değişimin adına kültür denilmektedir.²

Yaklaşık beş bin yıllık tarihi birikimi ile Çin hem kendi kültür ve medeniyetine hem de dünya kültür ve medeniyetine büyük katkı sağlamıştır. Çin tarihinde çok sayıda hanedanlık Çin’e hükmetmiştir. Hatta Yuan (1271-1368) ve Qing (1636-1912) hanedanlıkları Çinli olmayan Moğollar ve Mançular tarafından kurulan hanedanlıklar olmalarına rağmen Çin kültürü günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Çinlilerin özellikle yerleşik hayata mensup bir toplum olması, ilim ve bilimde kesintisiz gelişmeyi sağlamıştır. Tarihe bakıldığında Çin medeniyetinin resim, şiir, sanat, edebiyat, felsefe, tarih ve tarih yazıcılığı, matematik, astronomi, tıp vb. bilim dallarında tarihteki birçok medeniyetten oldukça ileride olduğu bilinmektedir.

Çin kültürü doğal taşlar, hayvanlar, çiçekler, nehirler, dağlar, ormanlar gibi çok fazla bileşeni olan zengin kültürlerden biridir. Çinliler ormanları kültürlerinin en ehemmiyetli kaynaklarından biri olarak görmektedirler. Bununla birlikte bambu, Çin orman kültürünün başat simgelerinden biridir.³ Bambu denildiğinde akla ilk gelen ülkelerden biri olan Çin’de bambu hayatın her alanında var olmuş ve var olmaya devam eden bir bitkidir. Çinliler, kendilerine doğanın bir hediyesi olarak verilen bambu kaynaklarını işleme tekniklerini de kullanarak birbirinden çok farklı alanlarda kullanmışlardır. Kimi zaman değerli bir besin kaynağı, kimi zaman savaşın vazgeçilmez oku ve yayı, kimi zaman bir ressamın duyguları, kimi zaman bir nefeste melodi olarak kimi zaman da sıcak bir yuvanın birçok farklı köşesinde bambu kullanılmıştır. Bugün bir bambu filizinin yaprağına dikkatlice bakıldığında yaklaşık beş bin yıllık bambu medeniyetinin özü görülecektir. Bu çalışma, Çin kültür ve medeniyeti denildiğinde akla ilk gelen simgelerden biri olan bambunun Çin kültüründeki yeri ve önemi hakkında olacaktır.

1. Bambu

Bambu bitkisi, buğdaygiller familyasından olup yoğunlukla Asya’da yetişmektedir. 121 cinsi ve yaklaşık 1.600 alt türü vardır. Üretimi çok zor olmadığı için tarımla uğraşanlar için oldukça avantajlı bir bitkidir. Günde ortalama 10-13 cm uzayan bambu, altı yedi ay gibi bir sürede 20-30 metreye kadar uzayabilmektedir. Tropik ve subtropik bölgelerde yetişmektedir.⁴ Bambunun

1 Deshun Li, “Wenhua Shi Shenme”, *Wenhua Ruan Shili Yanjiu* 4/1 (2016), 12.

2 Li , “Wenhua Shi Shenme”, 12.

3 Sidong Li ve Rong Yang, “Zhongguo Zhu Wenhua Ruogan Jiben Wenti Yanjiu”, *Beijing Linye Daxue Xuebao* 6/7 (2007), 6.

4 H. Aylin Karahan, Tulin Öktem ve Necdet Seventekin, “Doğal Bambu Lifleri”, *Tekstil ve Konfeksiyon* 16/4 (2006), 236.

diğer bitki türlerine göre daha hızlı yetişmesi bambu kullanımını oldukça cazip kılmaktadır. Bundan dolayı bambunun endüstri alanında kullanılması, zaman ve enerji bakımından oldukça avantajlıdır.⁵ Genellikle hem kereste hem de gıda mahsulü olarak yetiştirilmiştir. Her iki ürünün de yüksek bir pazar değeri vardır ve bu, tarımsal sistemlerde ağaç mahsulleri içinde daha fazla emek yoğunluğu sağlamaktadır.⁶

Bambu sadece Çin'e özgü olmayıp Uzak Doğu'ya da özgü özel bir türdür. Başta Çin olmak üzere Uzak Doğu ülkelerinde hayatın birçok alanında yaygın şekilde kullanılmaktadır. Bambunun her alanda kullanılma özelliğinden dolayı Song Hanedanlığı'nın (960-1279) büyük edebiyatçılarından biri olan Su Dongpo (苏东坡)⁷ bambu için “*etsiz yemek olur da bambusuz yaşam olmaz*” sözünü söylemiştir.⁸ Song döneminde söylenen bu söz, bambunun Çin'deki yaşam için vazgeçilmez olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu sözden de anlaşılacağı üzere Çin bambu kültürünün en yoğun olduğu ülkelerden biridir. Hatta bu konu hakkında İngiliz bilim insanı Joseph Needham “*Science and Civilisation in China*” adlı eserinde Uzak Doğu medeniyetleri için “*bambu medeniyeti*” tabirini kullanmıştır.⁹ Çin kültüründe bambu yeme-içme, giyim-kuşam, barınma, ulaşım, tıp, savaş, kâğıt ve yazı vb. alanların her birinde etkili olmuştur.

Bambu (竹) imi, Çin'in ilk yazı türü olarak bilinen fal yazıtlarında (甲骨文)¹⁰ da geçmektedir. Fal yazıtları ile başlayan bu tarihi iz, Shuowen Jiezi (说文解字) ile sürdürülerek günümüze kadar ulaşmıştır. Shuowen Jiezi sözlüğünü mühim kılan noktalardan biri ise imleri sistematik bir şekilde sıralamasıdır.¹¹

Shuowen Jiezi sözlüğünün altıncı tomarında geçen bambu (zhu 竹) imi, “*Kışın yetişen bir bitkidir. İmgelemdir. Sarkarak tepeden birleşimi tasvir eden (zhu 竹) iminden oluşur.*”¹² şeklinde tanımlanmıştır. Shuowen Jiezi'da zhu (竹) parçasından oluşan 145 im vardır. Bu imler genellikle askeri, yeme-içme, giyim-kuşam, ulaşım, sanat ve eğlence alanlarında kullanılan

5 Aydın Bayraktar Marangoz, “Mimaride Sürdürülebilir Malzeme “Bambu”, 81-82.

6 Joseph Needham, *Science and Civilisation in China Volume: 6*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 623.

7 Su Shi (苏轼): 1037-1101 yılları arasında Kuzey Song Hanedanlığı döneminin önemli düşünür ve şairlerindendir. Su Shi ismi dışında Su Dongpo (苏东坡), Su Wenzhong (苏文忠), Su Xian (苏仙), Su Yuju (苏玉局) isimleriyle de bilinmektedir.

8 Su Dongpo'nun Bambu Üzerine Söylediği Söz,” erişim 6 Ekim 2022 https://so.gushiwen.cn/mingju/juv_981430912c2e.aspx

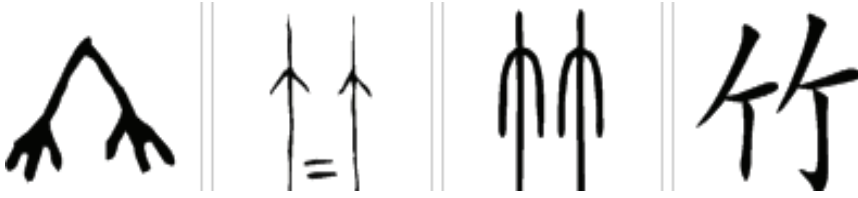
9 Li ve Yang , “ Zhongguo Zhu Wenhua Ruogan Jiben Wenti”, 7.

10 Fal Yazıtları: Çin yazısının ilk örneklerinden olup genellikle falcılık ve kehanet için kullanılan yazı türüdür. Büyükbaş hayvanların kürek kemikleri üzerine ve kaplumbağa kabukları üzerine kazınan işaretlerden sonra kabukların ateşe tutulmasıyla birlikte oluşan çatlakların kahinler tarafından yorumlanması ve bu olayların olup olmadığının kayıt altına alınmasıyla oluşan yazıtlardır. Bu kemik ve kaplumbağa kabukları üzerine yazılan yaklaşık 5000 im olmasına rağmen günümüze kadar bu imlerin 1500 kadarı çözümlenebilmiştir. Bkz. Gürhan Kırilen, *Eski Çin'de Yazın ve Düşünce*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2018), 21-22.

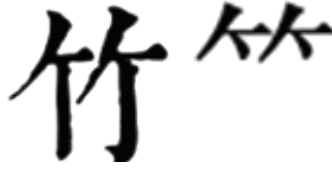
11 Shuowen Jiezi: Etimoloji araştırmalarında kullanılan başlıca kaynaklardan biridir. Han Hanedanlığı (MÖ206-MÖ220) döneminde Xu Shen (许慎) tarafından derlenen 10.516 imden oluşan bir sözlüktür. Çince imleri açıklayarak kimi zaman etimoloji yapısına dair bilgiler de veren ve imleri, onları oluşturan parçalara göre sınıflandıran ilk kaynaktır. Bkz. Gürhan Kırilen, *Çin Dili*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 13.

12 “Shuowen Jiezi,” erişim 6 Ekim 2022, <https://ctext.org/shuo-wen-jie-zi/zhu-bu/zhs>

imlerden oluşmaktadır.¹³ Bu imlerin sayısı dahi bambunun Çin kültüründeki yoğunluğu açısından oldukça önem arz etmektedir.

Resim 1. Zhu(竹) İminin Gelişim ve Değişim Süreci¹⁴

Resim 2. Zhu(竹) imi ve Parçası (竹字头)¹⁵

2. Bambunun Kullanıldığı Alanlar

2.1. Günlük Hayatta Bambu

Bambu, en ilkel halinden en teknik haline kadar farklı farklı alanlarda hayatı kolaylaştırmış ve giyim, mutfak eşyası, besin, barınma, ulaşım gibi insanlığın ihtiyacı olan birçok yerde kullanılmıştır.

Giyim: Çin’de yaygın olarak bambudan yapılan giyecek ve aksesuar türlerini ayakkabı, şapka, tarak, toka, elbise vb. eşyalar oluşturmaktadır. Yapılan arkeolojik mezar kazılarında da bambudan yapılan bu tarz eşyalara rastlanmıştır.¹⁶ Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte bambu tekstil sektöründe yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.¹⁷ Bugün neredeyse her evde bulunan bambu yorganlar ve havlular buna en güzel örneklerdendir. Hatta günümüzde bambu tekstilinin Çin sınırlarını aşarak tüm dünyaya ulaştığını söylemek mümkündür.

Mutfak Eşyası: Mutfak eşyası denildiğinde akla ilk gelen Çin yemek kültürünün bir parçası olan Çin yemek çubuklarıdır. Çincesi kuaizi (筷子)¹⁸ olan kelimenin ilk iminin yazımında bambu (Zhu 竹) parçası yer almaktadır. Çin yemek çubuklarının yanı sıra mutfaklarda yiyeceklerin

13 Hui Ji, “Cong Shuowen Zhu Bu Tangxi Zhongguo Zhu Wenhua”, *Yulin Xueyuan Xuebao* 22/1, (2012), 80.

14 Bambu (竹) imi formu. Tablo, bambu iminin ilk formu (fal yazıtları) ile son formu (günümüz Çincesi) arasındaki değişim sürecini göstermektedir.

15 “Bambu (竹) imi parçası”, erişim 4 Nisan 2023, https://zidian.qianp.com/bushou_zhuzitou.html

16 Ji, “Cong Shuowen Zhu Bu Tangxi Zhongguo Zhu Wenhua”, 80.

17 Karahan, Öktem ve Seventekin, “Doğal Bambu Lifleri”, 240.

18 Çin yemek çubukları, dünyanın üç yemek yeme aracından biri olmasının yanı sıra Çin ulusunun kültür simgelerinden de biridir. Binlerce yıldır Çin halkının beslenmesinde önemli bir mutfak malzemesi olmuştur. Çin halkının tarihini, duygularını, geleneklerini ve kültürünü taşımaktadır. Bkz. Hualong Xu, “Jianli Zhongguo Tese De Kuaizi Wenhua Lilun Tixi-Women Dui Kuazi Wenhua De Renshi”, *Luliang Xueyuan Xuebao* 9/6 (2019), 38.

ve eşyaların muhafazalarını sağlayan mutfak sandıkları, sepetler vb. eşyaların yapımında da genellikle bambu kullanılmaktadır.

Besin: Çin’de bambu, birçok eşyanın yapımında kullanıldığı gibi bambu filizi olarak yemeği de yapılmaktadır.¹⁹ Budistlerin bambu yemeklerinin bambu ruhaniyetini barındırdığına inandığı ve bunun için keşişlerin bambu filizlerinden yapılan yemekleri çok sevdiği bilinmektedir. Ayrıca Budistler tarafından bambu filizleri çok iyi bir sebze olarak da nitelendirilmektedir.²⁰ Dolayısıyla bambu sebze olarak da hem geçmişte hem de günümüzde yemek masalarını süslemektedir.

Barınma: Geçmişte bambu, inşaat alanında yaygın olarak kullanılan malzemelerden biri olmuştur. Bambudan yapılan evler, saraylar, tapınaklar Çin geleneksel mimarisinde kültürel izler bırakmıştır. Günümüzde ise bambu inşaat ve mimarlık alanında daha yeşil bir dünya konseptinde önemli yer tutmaktadır. Çin’de bambunun modern inşaat alanlarında daha yaygın kullanımının sağlanması için çok sayıda akademik çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle teknolojinin gelişmesiyle birlikte bambu kullanımı daha elverişli bir noktaya getirilmiştir. Örneğin; bambunun ateş ile tutuşmasının ve yangın çıkmasının önüne geçen teknolojiler üretilmiştir. Böylelikle bambunun doğal dezavantajı giderilmiştir.²¹

Günlük Eşyalar: Ham madde tedariki ve bu maddenin kolay işlenmesi günlük kullanılan eşyaların yapımında bambuyu ilk sıralara taşımıştır. Yatak, hasır, sandalye, şemsiye, yelpaze, cımbız, askı vb. hayatı kolaylaştıran eşyaların kullanımı buna örnek gösterilebilir.²²

Ulaşım: Çin kültüründe bambunun en yaygın olarak kullanılan alanlarından biri de ulaşımır. Bambu sadece kara ulaşımında değil aynı zamanda deniz ulaşımında da sıklıkla kullanılan malzemelerden biri olmuştur. Kara ulaşımını sağlayan arabalar, atları sürmek için kullanılan kamçılar başta olmak üzere birçok yerde bambu kullanılmıştır.²³ Deniz ulaşımında ise özellikle sandal, gemi ve yelken yapımının temel malzemelerindendir.²⁴ Bunun yanı sıra köprü inşasında da genellikle bambu kullanımı dikkat çekmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki ulaşımın en basit halinden en karmaşık haline kadar bambunun kullanımı ön plandadır.

2.2. Askeri Alanda Bambu:

Bambu gibi üretimi ve işlenmesi kolay olan bir malzemenin askeri alanda kullanılmaması düşünülemez. Çünkü ordunun en büyük ihtiyacı kullanılan malzemenin en hızlı şekilde tedarikinin sağlanmasıdır. Bu sebeple tarihte bambu, Çin ordusunun temel malzemelerinden biri konumuna yükselmiştir. Geçmişte yay ve ok kullanımında stratejik malzeme olarak

19 Ji, “Cong Shuowen Zhu Bu Tangxi Zhongguo Zhu Wenhua”, 80.

20 Yuexi Zhang, “Zhongguo Fojiao Wenhua Yu Zhu Wenhua”, *Chizhou Shi Zhuan Xuebao* 2 (1997), 58-59.

21 Hua Zhang, “Chuangtong Zhu Wenhua Yu Chuangxin Sheji”, *Hubei Hanshou Daxue Xuebao* 29/3 (2009), 152-153.

22 Hua Fan ve Jue Wang, “Shuowen Jiezi Zhong Fanying De Zhongguo Zhu Wenhua”, *Hunan Di Yi Shifan Xuebao* 9/4 (2009), 99.

23 Ji, “Cong Shuowen Zhu Bu Tangxi Zhongguo Zhu Wenhua”, 81.

24 Ji, “Cong Shuowen Zhu Bu Tangxi Zhongguo Zhu Wenhua”, 81.

bambu kullanılması buna örnek gösterilebilir. Hatta savaş sırasında ok ve yay yapılabilecek bambu ormanların yakılması bir savaş stratejisi olarak kayıtlara geçmiştir.²⁵ Ok (jian 箭) imine bakıldığında da aynı Çin yemek çubukları (kuai 筷) iminde olduğu gibi bambu yani zhu 竹 parçası dikkat çekmektedir.

2.3. Sanat Alanında Bambu

Çin sanat tarihi bakımından incelendiğinde, müzik, resim ve çeşitli ahşap sanat eserlerinde de bambu izleri görülmektedir. Müzik alanında bambudan yapılan müzik aletleri hem sesi hem de yapısı ile insanı yüzyıllar önceki dönemlere taşımaktadır. Bambudan yapılan müzik aletlerinin tarihi Xia Hanedanlığı (MÖ 2070-MÖ 1600) öncesine kadar dayansa da müzik aleti formuna kavuşması Shang (MÖ 1600-MÖ 1046) ve Zhou (MÖ 1046-MÖ 256) hanedanlıkları dönemine denk gelmektedir. Altı çeşit üflemler ve beş çalgılı müzik aletinin bambudan yapıldığı bilgisi mevcuttur.²⁶ Bambudan yapılan müzik aletlerinin isimlerine bakıldığında yine bambuyu simgeleyen zhu (竹) parçası görülmektedir. Çin müzik aletleri arasında dikkate değer bir yer teşkil eden flüt çeşitlerine bakıldığında bunların bambudan yapıldığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Örneğin; di (笛), huang (簧), xiao (箫) gibi flüt çeşitlerinin isimlerinin tamamında bambu parçası (zhu 竹) mevcuttur.

Resim sanatı içerisinde ise bambu hem bir resim malzemesi hem de resim teması olmuş ve iki farklı alanda da yerini almıştır.²⁷ Tang Hanedanlığı (618-907) öncesi bambu boyamak olarak gelişen resim sanatı, Tang ve sonrası dönemlerde resim sanatının başlıca konularından biri haline gelmiştir.²⁸ Çin sanat tarihinin büyük bir parçası olan Çin kaligrafisinde de bambudan yapılan fırçalar yaygın şekilde kullanılmaktadır.²⁹ Ahşap sanat eserleri kapsamında da bambudan hayvan ve insan figürleri yapılmıştır. Bunun yanı sıra süsleme sanatında da bambunun kullanımı oldukça yaygındır.³⁰

2.4. Konfüçyüs Düşüncesinde Bambu

Konfüçyüs düşüncesi geçmişten günümüze Çin'in en temel düşünce ekollerinden biridir. Bundan dolayıdır ki Konfüçyüs düşüncesi Çin'in birçok kültür simgesi ile etkileşim içerisinde olmuştur. Bambu simgesi de Çin Konfüçyüs düşüncesinde yer alan öğelerden biri konumundadır. Shuowen Jiezi sözlüğüne göre bambu, Konfüçyüs düşüncesinde “*altı sanat*” olarak bilinen başlıklara etki etmiştir. Bunlar “Ritüeller (Li 礼), Müzik (Yue 乐), Ok Atma (She 射), At arabası kullanmak (Yu 御 / 驭), Kitap (Shu 书) ve Matematik (Shu 数)” olarak geçmektedir.

- *Ritüeller (Li 礼)*: Konfüçyüs düşüncesinin en önemli kaidelerinden biridir. Sistematik

25 Ji, “Cong Shuowen Zhu Bu Tangxi Zhongguo Zhu Wenhua”, 79.

26 Ming He, “Zhongguo Zhu Wenhua Xiaoshi”, *Xungen* 2 (1999), 14.

27 Baonian He, “Zhu Wenhua Yu Huihua”, *Wenjiao Ziliao*, 4 (2001), 147-148.

28 Wensheng Xu, “Zhongguo Zhu Wenhua Yu Mo Zhu Huihua”, *Meishu Dagan* 6 (2014), 40.

29 He, “Zhu Wenhua Yu Huihua”, 148.

30 Genjing Yu, “Zhu Yishu Zaoxing Yingyong”, *Jining Shifan Xueyuan Xuebao* 6 (2018), 117-118.

bir biçimde uygulanan ritüeller, kurban, yas, töre, gelenek vb. başlıkları kapsamaktadır. Günümüze göre karmaşık ve gereksiz gibi görülen kurallar adeta bir ibadet çerçevesinde yerine getirilmektedir. Hatta Zhou Hanedanlığı'nda bunun için bir memur dahi görevlendirilmiştir. Li Jing (礼经)³¹ adlı eserde ritüellerin nasıl yapılması gerektiği ve bu ritüellerden kimlerin sorumlu olduğu hakkında bilgi verilmektedir.³² Ritüellerden sorumlu memurun tek görevi ritüelleri doğru şekilde uygulamaktır. Bu memur sınıfının Çincesi Bianren (筮人) olup sözcüğün içinde bambu imini simgeleyen zhu (竹) parçası bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Lunyu³³ adlı eserde de bambunun kullanımı ile ilgili bölümler vardır.³⁴

- *Müzik (Yue乐)*: Konfüçyüs düşüncesinde müzik ana başlıklardan biridir. Bunun en güzel örneği ise dilimize “*Şarkılar Kitabı/Şiirler Kitabı*” olarak çevrilen “*Shijing (诗经)*”³⁵ adlı eserdir. Konfüçyüs müzik için şunları söyler: “*Bütün sesler dimağdan çıkar. Dimağın çalışması dış etkilerle olur. Dış etkiler vasıtasıyla meydana gelen hareketler ses halinde şekillendirilir. Bu seslerin birbirine etkisinden birtakım değişimler meydana gelir. Bu değişimlere ton denir. Bu tonlar insana neşe verir.*”³⁶

Müzik aletlerinin yapımında ise en çok kullanılan malzemelerden biri bambudur. Flüt başta olmak üzere birçok müzik aletinin yapımında bambu kullanılmıştır. Çin'deki en eski üfleli çalgılar 1972 yılında “Ma Wang (马王) Arkeolojik Kazı Alanı”ndan çıkarılmıştır. Kazıda çıkarılan üfleli müzik aletlerinin ana malzemesi yine bambudur.³⁷

- *Ok Atmak (She射)*: Konfüçyüs düşüncesinde ok atmak hayatta kalmak için ve askerî açıdan güçlü bir konuma sahiptir. Xia döneminden itibaren okullarda ok atma dersleri verilmiştir. Zhou döneminden itibaren ise ok atmak bir beceri ve yetenek olarak kabul edilmiştir. Ok atma antrenmanları daha sonraları birer ritüele dönüşmüştür.³⁸ Ok atma ritüellerinin içinde de kullanım alanı açısından bambu oldukça mühim bir yer kapsamaktadır.

- *At Arabası Kullanmak (Yu 御/驭)*: Çin tarihinde iyi at arabası kullanmak stratejik bir öneme sahiptir. Bazı kaynaklarda Konfüçyüs'ün altı sanatı incelenirken ok atma ve at arabasını kullanma sanatları birlikte açıklanmaktadır.³⁹ At arabası kullanırken aynı ok atmada olduğu

31 Törenler Klasığı (礼经): Dinsel törenlerde ve devlet işlerinde uyulması gereken kuralları içermektedir. Bundan başka, insanların yaşamlarını düzenleyen kuralları da içerdiğinden “kurallar klasığı” dense de yanlış olmaz. Konfüçyüs tarafından elden geçirilen kitap sonraki dönemlerde soyluların el kitabı olmuştur. Bkz. Bülent Okay, *Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 47.

32 “Zhouli,” erişim 26 Ocak 2023, <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=969532&remap=gb>

33 Lunyu (Konuşmalar): Konfüçyüs'ün öğrencileri ile yaptığı konuşmaları toplayan, Konfüçyüs düşüncesinin en önemli kitaplarından biridir. Burada devletin yönetimi, ahlak ilkeleri, toplumsal düzen, ritüeller ve ideal insanın nasıl olması gerektiği hakkında bilgiler vardır. (Bkz: Çev. Muhaddere Nabi Özerdim, *Konuşmalar*, (Ankara: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, 2000), 9.)

34 “Lunyu,” erişim 26 Ocak 2023, <https://ctext.org/analects>

35 Shi Jing (诗经): Dilimize “*Şarkılar Kitabı*” ve “*Şiirler Klasığı*” isimleri olarak geçmiştir. Orijinalinde yaklaşık 3000 kadar halk şiiri yer almaktadır. Konfüçyüs derlediğinde bu sayı 305'e kadar inmiştir. Bkz Okay, *Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*, 46.

36 Muhaddere Nabi Özerdim, *Büyük Bilgi-Müzik Hakkında Notlar*, (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1945), 23.

37 Fan ve Wang, “Shuowen Jiezi Zhong Fanying De Zhongguo Zhu Wenhua”, 100.

38 Xuxiao Wang ve Junwei Zhou, “Rujia Liu Yi Zai Yanjiu Ji Dui Dangdai Meiyu De Qishi”, *Meiyu Xuekan* 1/1 (2010), 39.

39 Wang ve Zhou, “Rujia Liu Yi Zai Yanjiu Ji Dui Dangdai Meiyu De Qishi”, 39.

gibi bambunun kullanıldığı alanlar oldukça fazladır. Hem at arabasının yapımında hem de at arabasının kontrolünde kullanılan kamçı, ağızlık vb. malzemeler bambudan yapılmıştır.

- *Kitap (Shu 书)*: Konfüçyüs düşüncesine ait klasikler aynı zamanda "*kitap*" olarak da adlandırılmaktadır. Kitapların, diğer bir deyişle bilgi ve birikimin sağlıklı bir şekilde günümüze kadar ulaşmasında bambu büyük bir yere sahiptir. Geçmişte hem okumak hem de yazmak için gerekli olan fırçalar ve tomarların çoğu bambudan yapılmıştır.

- *Matematik (Shu 数)*: Konfüçyüs düşüncesinin altı sanatından sonuncusu ise matematiktir denilebilir. Shu (数), sayı demektir. Ancak antik çağda hesap anlamına gelmektedir. Konfüçyüs düşüncesinde sayıların ve isimlerin önemi büyüktür. Güneş ve ayın hareketleri, yin-yang⁴⁰ hesaplamaları ile kısaca hayatın ritmi matematiktir. Hesaplamalarda kullanılan araç ve gereçler genellikle bambudan yapılmıştır.⁴¹ Dolayısıyla antik çağda matematik alanında bambu mühim bir rol oynamıştır.

Konfüçyüs düşüncesinde "*altı sanat*" başlığının her bir alt başlığında bambunun yeri büyüktür. Konfüçyüs düşüncesi denildiğinde özü itibarıyla Çin kültürünün en ana hatlarından bahsedilmektedir. Bu nedenle bambunun Konfüçyüs düşüncesine ait alt başlıklarının her birinde sağlam bir yere sahip olması bambunun Çin kültürü açısından ne denli önemli olduğunu göstermektedir.

3. Tang Döneminde Bambu

Neolitik çağdan itibaren bambuyu kullanmalarından dolayı Çinliler tarihi süreçte bambuyu işleme ve kullanım alanını da genişletmeyi başarmıştır. Dolayısıyla birçok çalışmada, Çin'in bambu kültürünün merkezi olduğunun altı çizilmiştir.⁴² Neolitik çağdan Tang Hanedanlığı dönemine kadar bambu kullanım alanı ve tekniği gelişmiş, bu teknik Tang Hanedanlığı döneminde zirve yapmıştır. Bunun nedeni ise Tang dönemindeki sınırlar içerisinde bulunan Güney Çin'deki bambu alanlarının ekonomiye kazandırılmasıdır. Bambunun işlenmesi ve ekonomiye kazandırılması köylü sınıfını bambu ekimine teşvik etmiştir.⁴³ Böylelikle ekonominin ana kuralı olan arz ve talep birbirini adeta tetiklemiş ve Tang döneminde bambu, ekonominin parlayan yıldızlarından olmuştur. Ayrıca ekonominin yanında Çin inançlarında da bambu önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Bu inançlara ise Konfüçyanizm, Daoizm ve Budizm örnek gösterilebilir.⁴⁴

Bambu işçiliği ve işleme tekniği kadim Çin tarihinin her döneminde gelişerek devam etmiştir. Ancak Tang döneminde diğer dönemlere kıyasla bambu işçiliği ve işleme tekniği oldukça gelişmiştir. Bambudan yapılan şapkalar, ayakkabılar, bambu taçlar, bambu kumaşların kullanımı

40 "Yin-Yang Okulu: Bu okul ismini, Yin ve Yang prensiplerinden alır. Bu iki prensip yani dişil olan Yin ve eril olan Yang prensibi, Çin düşüncesinde Çin kozmolojisinin iki ana prensibi olarak kabul edilir. Onların birleşmesi ve karşılıklı etkileşimi Çinlilere göre bütün evrensel fenomenlere yol açar." (Yu-Lan Feng, *Çin Felsefe Tarihi*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009), 39-40.)

41 Fan ve Wang, "Shuowen Jiezi Zhong Fanying De Zhongguo Zhu Wenhua", 100.

42 Ping Qin, "Qiangmin Suiyi Hua Le Zai Zhulei Jingshen Shunan Zhuhai Ji Zhongguo Zhu Wenhua", *Xinan Minzu Xueyuan Xuebao* 7 (1995), 7.

43 Guoqiang Liao, "Tang Dai Zhu Wenhua Chulun", *Yunnan Xueshu Tansuo* 2 (1996), 57.

44 Liao, "Tang Dai Zhu Wenhua Chulun", 57.

yaygınlaşmıştır. Hatta bambu kumaşın üretim tekniğine göre fiyatları farklı olduğundan dolayı zenginler ile geliri düşük olan halk arasında bambu kullanımı bir kimlik göstergesi olmuştur.⁴⁵ Yine Tang döneminde bambu filizlerinden yapılan yemek çeşitleri artmış ve bambu filizleri sadece güney Çin'in değil tüm Çin'in yemek menüsünde yerini almıştır. Bunların yanında daha büyük hacimde bambu kullanımı ise inşaat alanında olmuştur. Bambudan yapılan evler, saraylar, tapınaklar dönemin mimarisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Dış mimaride kullanılan bambular, iç mimaride de kullanılmaya başlanmıştır. Tang döneminde bambudan yapılan masalara, sandalyelere, hasırlara, yelpazelere, perdelere, mutfak eşyalarına rastlamak mümkün hale gelmiştir. Ayrıca bu dönemde ulaşımda da yaygın olarak kullanılan salları, gemiler, köprüler ve at arabaları da bambudan yapılmıştır.⁴⁶

Sonuç

Çin kültürü oldukça zengin olup içerisinde çok sayıda kültür ögesi barındırmaktadır. Çin'in önemli kültür öğelerinden bambu ise sahip olduğu özelliklerden dolayı antik ve modern insanın yaşamında önemli yer teşkil etmiştir. Antik dönemden günümüze kadar Çinlilerin hayatında var olmuş ve kullanım alanı her geçen gün genişlemiştir. Bu nedenle Çin kültürü için “*bambu kültürü*” ifadesi kullanılmıştır. Çin kültüründe bambu, sadece günlük hayatta kullanılan bir malzeme olmamış, aynı zamanda edebiyatta, felsefede ve sanatta da konu alınmıştır. Bambu kimi zaman şairin mısralarında bir sembol, kimi zaman bir ressamın fırçasının darbesi ve kimi zaman usta bir elden çıkan sanatsal bir ürün olmuştur. Bambu, kadim Çin'de yazı ve kayıt alanında kullanıldığı için tarih başta olmak üzere birçok bilim dalının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle bambu üzerine yazılan tarih, edebiyat, felsefe, tıp, astronomi vb. bilimlerle ele alındığında bambu için bilimin belleği olmuştur denilebilir. Özellikle tarih kayıtlarının tutulmasıyla birlikte tomarlar şeklinde istiflenen yazılara bakıldığında bambu bir nevi Çin'in hafızası niteliğindedir.

Su Shi'nın, bambu üzerine yazdığı sözleri de Çin kültüründe bambunun önemini kanıtlar niteliktedir:

“Lingnan⁴⁷ halkı bambuya karşı tedirginlik hissetmemelidir. Onlar bambu yerler, bambudan evler inşa ederler, bambu yapımı salları kullanırlar, bambu dallarından odun yaparlar, bambu malzemeden giyinirler, bambu kâğıda yazar ve okurlar, bambudan ayakkabı giyerler, gerçekten bambusuz bir an düşünülemez.”⁴⁸

Çin geleneksel kültürünün bambu üzerine inşa edildiğini doğrular nitelikte de birçok kayıt vardır. Evde, orduda, sanatta, Konfüçyüs düşüncesinde bir şekilde bambunun izi vardır.

45 Liao, “Tang Dai Zhu Wenhua Chulun”, 53.

46 Liao, “Tang Dai Zhu Wenhua Chulun”, 53.

47 Lingnan: Güney bölgelerini kapsayan isimdir. Hunan, Guangdong, Guangxi ve Jiangxi eyaletlerinden oluşmaktadır. Bambunun kullanımı genellikle Güney Çin bölgesinde yoğunlaşmıştır.

48 “Su Shi'nın Ji Lingnan Zhu Şiiri.”, erişim 20 Ocak 2023, https://so.gushiwen.cn/mingju/juv_981430912c2e.aspx

Örneğin; Çin kültüründe bir evin yapımından kapısına, oturma odasından yatak odasına, mutfağına kadar evin birçok noktasında bambudan yapılmış bir malzeme görmemek neredeyse imkânsızdır. Aynı zamanda bambu tarihte orduda ok ve yay olmuş; denizde sal, tıpta ilaç, sanatta hem resim malzemesi hem de resmin konusu olarak kullanılmıştır. Bunun yanında Çin denildiğinde akla ilk gelen isimlerden biri olan Konfüçyüs'ün düşüncesinin altı sanatında da kendine yer edinmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında yeşil bir bambuda Çin kültürünün canlılığı ve tazeliği görülmektedir.

Çin geleneksel eğitim ve öğretim hayatında da bambu değerli bir bitki olarak kabul görmüştür. Çin tarih kayıtları, “*Bambu Kayıtları*” olarak da isimlendirilmiştir. Geçmişte tarih kayıtları ve Çin düşünce dünyasına ait eserler daima bambu üzerine yazılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır. Hatta bugün dijital ortama aktarılan birçok klasik eser dahi bambu eserlere ait olan ve dilimize tomar olarak çevirdiğimiz “*juan (卷)*” kavramı ile verilmektedir.⁴⁹

“*Kültür onu yaratmış olan milletin malıdır*” kaidesine bambu Çinlilerin yarattığı ve varlığını halen sürdürdüğü önemli bir simge konumundadır. İnsan elinin bambuya dokunuşu ile başlayan bambu kültürü geçmişten günümüze güçlü bir şekilde devam etmiştir. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte tekstil, tıp, mobilya, kırtasiye, inşaat vb. alanlarda bambu kullanımı yaygınlığını korumaktadır. Geçmişe göre ulaşım hızının artmasıyla birlikte bambunun kullanımı Çin sınırlarını aşarak dünya geneline yayılmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Aydın, Özlem ve Bayraktar, Marangoz, Didem. “Mimaride Sürdürülebilir Malzeme “Bambu”. *Bodrum Journal of Art and Design*. 1/1 (2022): 77-94.
- Chen, Enlin. “Qian Tan Rujia Liuyi De Tedian Ji Qi Xiang Liuqing De Zhuanhua”. *Wenhua Xuekan*. 7 (2008): 32-33.
- Fan, Hua ve Wang, Jue. “Shuowen Jiezi Zhong Fanying De Zhongguo Zhu Wenhua”. *Human Di Yi Shifan Xuebao*. 9/4 (2009): 99-101.
- Feng, Yu-Lan. *Çin Felsefe Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- He, Baonian. “Zhu Wenhua Yu Huihua”. *Wenjiao Ziliao*. 4 (2001): 146-155.
- He, Ming. “Zhongguo Zhu Wenhua Xiaoshi”. *Xungen*. 2 (1999): 13-16.
- Ji, Hui. “Cong Shuowen Zhu Bu Tangxi Zhongguo Zhu Wenhua”. *Yulin Xueyuan Xuebao*. 22/1(2012): 79-81.

49 Dijital kaynaklarda “tomar kavramı” için bkz “Tomar Kavramı”, erişim 20 Ocak 2023, <http://www.guoxue123.com/>

- Karahan, H. Aylin, Öktem, Tulin ve Seventekin, Necdet. “Doğal Bambu Lifleri”. *Tekstil ve Konfeksiyon*. 16/4 (2006): 236-240.
- Kırilen, Gürhan. *Çin Dili*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Kırilen, Gürhan. *Eski Çin’de Yazın ve Düşünce*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2018.
- Li, Deshun. “Wenhua Shi Shenme”. *Wenhua Ruan Shili Yanjiu*. 4/1 (2016): 11-18.
- Li, Sidong ve Yang, Rong. “Zhongguo Zhu Wenhua Ruogan Jiben Wenti Yanjiu”. *Beijing Linye Daxue Xuebao*. 6/7 (2007): 6-10.
- Liao, Guoqiang. “Tang Dai Zhu Wenhua Chulun”. *Yunnan Xueshu Tansuo*. 2 (1996): 53-58.
- Liu, Min. “Rujia Liuyi Jiaoyu De Meixue Yiyun”. *Anshan Shifan Xueyuan Xuebao*. 22/4 (2020): 73-76.
- Nabi Özerdim, Muhaddere. *Büyük Bilgi-Müzik Hakkında Notlar*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1945.
- Nabi Özerdim, Muhaddere. *Konuşmalar*. Ankara: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, 2000.
- Needham, Joseph. *Science and Civilisation in China Volume: 6*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Okay, Bülent. *Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017.
- Qin, Ping. “Qiangguo Minzu Suiyi Hua Le Zai Zhulei Jingshen Shunan Zhuhai Ji Zhongguo Zhu Wenhua”. *Xinan Minzu Xueyuan Xuebao*. 7 (1995): 7-11.
- Topçu, Nurettin. *Kültür ve Medeniyet*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Wang, Xuxiao ve Zhou, Junwei. “Rujia Liu Yi Zai Yanjiu Ji Dui Dangdai Meiyu De Qishi”. *Meiyu Xuekan*. 1/1 (2010): 38-44.
- Xu, Hualong. “Jianli Zhongguo Tese De Kuaizi Wenhua Lilun Tixi-Women Dui Kuazi Wenhua De Renshi”. *Luliang Xueyuan Xuebao*. 9/6 (2019): 8-40.
- Xu, Wensheng. “Zhongguo Zhu Wenhua Yu Mo Zhu Huihua”. *Meishu Daguan*. 6 (2014): 40-40.
- Yu, Genjing. “Zhu Yishu Zaoxing Yingyong”. *Jining Shifan Xueyuan Xuebao*. 6 (2018): 115-119.
- Zhang, Hua. “Chuangtong Zhu Wenhua Yu Chuangxin Sheji”. *Hubei Hanshou Daxue Xuebao*. 29/3 (2009): 152-154.
- Zhang, Yuexi. “Zhongguo Fojiao Wenhua Yu Zhu Wenhua”. *Chizhou Shi Zhuan Xuebao*. 2 (1997): 58-59.

Web Kaynakları

- Bambu İmi. “Bambu İmi Formu.” Erişim 26 Ocak 2023. https://image.baidu.com/search/detail?ct=503316480&z=0&ipn=d&word=%E7%AB%B9%E7%94%B2%E9%AA%A8%E6%96%87&hs=0&pn=1&spn=0&di=7169026086108397569&pi=0&rn=1&tn=baiduimagedetail&is=0%2C0&ie=utf-8&oe=utf-8&cl=2&lm=-1&cs=2722295855%2C1998226710&os=2684411656-%2C3302060875&simid=2722295855%2C1998226710&adpicid=0&ipn=0&ln=30&fr=ala&fm=&sme=&cg=&bdtype=0&oriquery=%E7%AB%B9%E7%94%B2%E9%AA%A8%E6%96%87&objurl=https%3A%2F%2Fgss0.baidu.com%2F-v%3D%2F6159252dd42a2834f1808b5b5db5c9ea15cebfb8.jpg&fromurl=ippr_z2C%24qAzdH3FAzdH3Fzit1w5_z%26e3Bkwt17_z%26e3Bv54AzdH3Fq7jft5gAzdH3F8l9b80c9dal8cn0clab_z%26e3Bip4s&gsm=&islist=&querylist=&dyTabStr=MCwzLDQsMSwyLDYsNSw3LDgsOQ%3D%3D
- Bambu (竹) İmi. “Bambu (竹) İmi Parçası.” Erişim 4 Nisan 2023. https://zidian.qianp.com/bushou_zhuzitou.html
- Lunyu. “Lunyu”. Erişim 26 Ocak 2023. <https://ctext.org/analects>

- Shuowen Jiezi. “Shuowen Jiezi.” Erişim 6 Ekim 2022. <https://ctext.org/shuo-wen-jie-zi/zhu-bu/zhs>
- Su Shi. “Su Shi’nin Ji Lingnan Zhu Şiiri.” Erişim 20 Ocak 2023. https://so.gushiwen.cn/shiwenv_88c5ab6b0840.aspx
- Su Dongpo. “Su Dongpo’nun Bambu Üzerine Söylediği Söz.” Erişim 6 Ekim 2022. https://so.gushiwen.cn/mingju/juv_981430912c2e.aspx
- Tomar Kavramı. “Tomar Kavramı.” Erişim 20 Ocak 2023. <http://www.guoxue123.com/>
- Zhouli. “Zhouli.” Erişim 26 Ocak 2023. <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=969532&remap=gb>

